

II. 04. 1. + 2. sz.

1. Pauler Ákos emlékezete¹

Néhány hónappal ezelőtt még látszólag teljes frissességben hirdette tanításának szuggesztív erejével és életének eleven valóságával egy magasabbrendű világszemlélet elveit. Senki sem gondolta volna, hogy a tanév végső napján, június 29-én földi pályáját is bevégezi és az 58-ik életév termékeny férfikorában megtér a végtelen, örök Abszolútumhoz, az igazság Istenéhez, ki után nemes lelkének egész rajongásával vágyódott.

Ereiben legkiválóbb szellemi nagyságaink vére lüktetett. Atyja, *Pauler Gyula* egyik legkitűnőbb történészünk és az orsz. levéltár ujjászervezője. Nagyatyja, *Tivadar* jogtudományunk egyik büszkesége és mint miniszter kora politikai életének egyik vezéralakja. Ugyancsak atyai ágon, a *Markovics* család részéről kiváló jogtudósok vérért örökölte. Anyai ágon a *Lenhossék* család leszármazottja, ahol immár szintén három generáción át dicsekedhetünk Európai hírű magyar anatómusokkal.

Ilyen kiváló szellemek fényes tehetségének és nemes tradícióinak örököse volt Pauler Ákos. Nem csoda, hogy fiatal korától kezdve bámulatos céltudatossággal és teljes odaadással egyedül a tudománynak szentelte életét. Tanári működését 30 évvel ezelőtt kezdte a mostani *Polg. Isk. Tanárképző Főiskola* elődjében, az akkori *budai Paedagogiumban*. Innen négy évi (1903—1907) működés után a *pozsonyi jogakadémiára*, majd a *kolozsvári egyetemre* került, 1915-ben pedig a *budapesti egyetem* filozófia-tanára lett. Már fiatal tanár korában kitűnt tanításának szuggesztív erejével, nemes, vonzó tanári egyéniségével és a magyar bölcséleti világ hamarosan osztatlan tekintélynek és tiszteletnek örvendő vezérért látta benne. Sok kitűntető tisztesség mellett 1929-ben elnyeri a magyar tudományos világ részéről a legnagyobb elismerést, a *Magy. Tud. Akadémia nagyjutalmát*. Könyvei a magyar filozófiai irodalomban páratlan sikert értek el, több közülük idegen nyelven is hirdeti nagy tudását. És ez az Európaszerte ismert fényes géniusz most eltávozott körünk-ből, szerényen, diszkrétan, feltűnés nélkül. Még legközelebbi barátai és tisztelői közül is alig néhányan tudtak rövid szenvedéseiről. Benne egyúttal kihalt egyik legkiválóbb tudósdinasz-

¹ Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola tanév-megnyitó ünnepélyén 1933. évi szeptember hó 23-án tartott előadás.

tiánk. A címert megfordították, az utolsó fiú megtért nagy őseihez, akikhez mindenben méltó volt.

Élete, a *tudósélet igazi példaképe*. Neki a tudomány nem a hiúságok magaslatra volt, amelyen nagy tömegek csodálatában és hódolatában tetszelgünk magunknak, amelyről másokat lenézünk vagy letaszítunk, nem is a nyereszkeskedő kalmárok árúcsarnoka, ahol jövedelmező üzleteket csinálhatunk. Ő a *tudományt fenséges, misztikus szentélynek tekintette*, ahol csak imádságos, tiszta lélekkel szabad forgolódni és ahonnan minden tisztátalan dolgot, minden profán érdeket száműznünk kell. És e magasztos szentélynek igazán *elhivatott, tisztalelkű papja* volt Pauler Ákos. Ennél több nem is akart lenni, mindvégig csak a szentély csendes, misztikus világában érezte jól magát, onnan soha ki nem kíváncsozott.

Egész életét *finom szerénység, nemes egyszerűség* jellemzi. Kispolgári egyszerűséggel berendezett kétszobás lakása szinte a szerzetesi cellára emlékeztetett. Pedig a legelőkelőbb körökben is nagy tiszteletnek örvendő, gyakori vendég volt. A kitüntetést, a hatalmat sohasem kereste és semmi sem volt előtte visszataszítóbb, mint a hízelkedő bizantinizmus gerinctelen hajlongása, a haszonleső opportunizmus szolgálalkú tömjénezése.

De éppen e szerény elvonultság, ez egyszerű külső életkeretek biztosították számára a *békét, nyugalmat, függetlenséget*, mely géniusza harmónikus kialakulásának és mély szellemi alkotásainak valóban kedvezett. Amily szerény volt külső életformáiban, oly bőségesen és nagy művészettel élvezte a szellemi élet nemes gyönyöreit, a legkülönbözőbb tudományok és művészetek gazdag sokféleségét. Egész lényét a *minden szép és jó iránt rajongó klasszikus görög szellem* hatotta át.

Igazi *kontemplatív lélek* volt. Mesterének, a nagy *Stagirítának* életeszmenyét, a *βίος θεωρητικός*-t az elmélkedő, szemlélődő, kontemplatív életet tartotta ő is a legszebb, legboldogabb, legemberibb tevékenységnek, mely legjobban hasonlóká teszi bennünket Istenhez. A közéleti tevékenység nem vonzotta őt. A hasznossági szempontokat, főleg pedig a modern, üzleti jellegű túltevékenységet, a *πολυπραγμοσύνη*-t, mint minden ízében barbár dolgot, egyenest lenézte. Megmutatta a magasabb célok és eszmenyek nélküli, lélektelen sürgés-forgásra hajló korának, mely a munkát, a külső tevékenységet szinte öncélnak tekinti, hogy igenis vannak az elmélkedő életnek is mindennel felérő értékei. Cselekedeteiben mindenkor *rigorózus erkölcsi felfogás, rendíthetetlen elvhűség* jellemezte. Meggyőződésétől semmiféle opportunizmus el nem térítette, az elvtelen megalkuvást egész lényével megvetette. Az ő puritán, gerinces egyénisége erkölcsileg megnyugtató, épületes jelenség volt morális laxizmusra hajló korunkban.

Modorában *arisztokratikus izlésű, izig-vérig úr* volt, ami-

lyen csak szerencsés születés, gondos gyermekszoba, nemes családi tradíciók és előkelő lelkület mellett lehet valaki. Nagy *szívjósággal* és *igazságossággal* kezelt mindenkit és senkivel, tanítványaival szemben sem feledkezett meg soha az előkelő, finom úri modorról. Nem volt benne semmi fölényes póz, sértő türelmetlenség, gőgös elzárkózottság. Nem volt ugyan nagyon közlékeny, könnyen megközelíthető sem, de örömet kitüntette bizalmával és barátságával azokat, kikről megérezte, hogy fogékony lélekkel és önzetlen, tiszta érdeklődéssel közelednek feléje. És az ő bizalmas környezetében igen *kedélyes, szellemes társalgó* is tudott lenni. Bőven szórta bámulatos műveltségének pazar kincseit. A vele való társalgás mindig felemelő élmény volt.

Tanári előadásait rendkívül gondos készültség, érdekesség, világos könnyedség és szuggesztív meggyőző hatás tették mindenkor vonzóvá. Távoll állott azonban tőle, hogy tanítványaira a *verba iurare magistri* elvét, a mester meggyőződésének dogmatikus elfogadását kényszerítse. Nemes liberalizmussal tiszteltben tartott minden megokolt önálló véleményt és legkedvesebb tanítványaitól is nagylelkűen elnézte a komoly tudományos ellenvetéseket s a legnagyobb lelkiismeretességgel iparkodott a tudományok csodás szentélyébe minél mélyebbre vezetni tanítványait is, kik tőle elsősorban a legfontosabbat, a *tudósélet etikáját, a tudomány művelésének nagy, szent élethivatásként való felfogását* tanulták meg.

Végül ki kell emelnünk nemes emberi vonásai közül szinte évről-évre jobban elmélyedő, *meggyőződéses, következetes valóságosságát*. Az örök változatlan igazság őszinte, elfogulatlan keresése, a végtelen *Absolutum* iránt érzett tisztalelkű rajongása értelmét mind mélyebbre vezették a keresetény hitigazságokban, érzelmeit pedig Isten szeretetében, amint ezt főleg utolsó irataiban szinte hitvalló szavakkal fejezi ki. Az Abszolutumban — mely fogalom nála egybeesik a theisztikus Isten vallási eszméjével — találja meg a lét és értéktelenség, a tökéletesség örök megvalósulását. A feléje való törekvésben látja az egész világfolyamat végső alapját és az Istenhez való hasonulás a platonai *δυσίωσις τῷ θεῷ* vágyában erkölcsi életünk legmélyebb, leghatalmasabb indítékát. A *vallási hit* szerinte a tudás mellett egyenrangú, sőt még alapvetőbb és hatalmasabb komponense lelki életünknek, mert sokkal közvetlenebbül vezet Isten felismerésére.² A vallás — mint mondja — nem a primitív életnek egy múltó terméke, hanem a minden élet gyökere és koronája s az egyetlen igazi bölcsesség: hogy csak a hit és szeretet vezet el az örökkévalósághoz.³

² Vö. Bevezetés a filozófiába 3. kiad. 110, 123, 160, 167, 168 l.

³ Vö. Goethe bölcsessége 10, 11, 1.

Pauler nemcsak az olimposzi távlatokból látszott nagynak, hanem *magánéletének közvetlen közelségében* is oly nemes emberi vonásokat mutatott, melyek tanító és nevelő hatása felér tudományos munkáinak értékével. Róla elmondhatjuk azt a bölcselő legnagyobb dicséretet, hogy úgy élt, amint tanított, tanításának nemes eszméihez a legszebb illusztrációt saját életével adta.

Filozófiai munkásságában Pauler először *Comte pozitivizmusa* és (főleg az etikában) *Kant kritikizmusa*, ifjúkorának két divatos filozófiai irányzata nyomán indul el. Ezek nagy hatását mutatják fiatal korában írt pedagógiai dolgozatai is. A fiatal Pauler lelkesedik a pozitívista világnézetért és ennek érdekében harcol a pozitív tudományok minél behatóbb tanításáért. Barbarizmusnak mondja azt a tanügyet, amely a klasszikus nyelveknek, a nyelvészkedő »humanisztikus« műveltségnek kedvez és ezzel a »művelt« emberek nagy részét képtelenné teszi a pozitív gondolkodásra.⁴ Érdekes ezzel szembeállítanunk azt a Pauler Ákost, aki érett férfikorában a klasszikus nyelvek tanításának, a humanisztikus műveltség terjesztésének legmeggyőződétebb harcosává fejlődött. Ez a lelki fejlődés is bizonyítéka annak, hogy a pozitívista világnézet korántsem jelenti a szellemi fejlődés tetőpontját és hogy a klasszikus kultúra valódi értékeit még az arra elhivatottak is csak bizonyos lelki érettség után képesek kellően méltányolni.

Filozófiai tanulmányai folyamán Pauler mindjobban felismeri, hogy a bölcsélet igazi, legmélyebb forrásait a nagy görög bölcselőknél, főleg *Platónnál* és *Arisztotélesnél* kell keresnünk, kiktől hosszú századokon át a legtöbb bölcseséget merítette a filozófia. Későbbi munkáiban teljes meggyőződéssel hirdeti, hogy a dilettantizmustól ment, eredményes filozófiai kutatás első alapfeltétele, jövő sikerének legfőbb biztosítója a görög gondolkodásban való elmélyedés.

A görög bölcselők tanulmányozása nyomán és főleg *Brentano* hatására mindjobban közeledik Pauler a középkor *scholájához* is és annak vezéralakjait, főleg *Aquinoi Sz. Tamást* és *Duns Scotust* mindig a legnagyobb tisztelettel emlegeti. Legközelebbi lelki rokonságot azonban a nagy platonista egyházatyával, *Sz. Agostonnal* érez. Az újabb gondolkodók közül főleg *Leibniz* a metafizikában, *Kant* az etikában, *Bolzano* és *Husserl* pedig a logikában voltak nagy hatással bölcséletére.

Filozófiai vizsgálódásai új, eredeti fordulatot vesznek *A logikai alapelvek elméletéhez* (1911) c. akadémiai székfoglaló értekezésében. Itt Pauler az eddigi hagyományos logikai alapelvek helyett az *azonosság*, az *összefüggés* és az *osztályozás* elvét állítja fel. Ettől kezdve filozófiai munkássága első sorban arra irányul, hogy e három új alapelvre mint egységes, szilárd

⁴ A pozitív paedagogia alapelveiről. Magyar Paedagogia, 1902.

talapzatra építse át a filozófiai tudományok egész rendszerét. Minden problémánál e logikai alapelvekkel való összefüggést keresi és filozófiájának minden részében ez alapelvek szinte refrénszerűen visszatérnek. Innen ered további bölcséletének csodálatos harmóniája, egyöntetősége, de egyúttal néhány sebezhető pontja is.

Filozófiájának másik éltető eleme az *igazságnak* minden létezésétől és elgondolástól független, *abszolút, örök, változatlan ideaként* való felfogása. Ennek első gondolatát nála már a Bolzano hatása alatt írt *A fogalom problémája a tiszta logikában* (1915) c. tanulmányában megtaláljuk, teljes kifejelettségében pedig a *Logika, az igazság, elméletének alapvonalai* (1925) c. könyvében áll előttünk. Pauler az igazság, az érvényesség alapjait nem a létezőkben vagy a gondolkodásban, hanem ezektől független magánvalókban keresi. Ezért az egész változó, reális valóság fölé egy ideális magánvalókból álló valóságot, az igazságok örök, változatlan rendszerét terjeszti ki és e magánvaló igazságok megmaradását tartja a megismerés legtökéletesebb fokának, végső céljának. A reális valóság minden mozzanatának megfelelő szerinte valamely magánvaló igazság és a reális okok kapcsolatainak a logikai alapok (ratio) szerinti kapcsolt. Az igazságok világa a reális valóság mintaképe, követendő példája, elérendő célja, melyet e valóság megvalósítani iparkodik, de teljesen elérni sohasem tud, csupán halványan visszatükrözi az igazságok világát, bizonyos mértékig részesedik benne. Ennek a *Bolzanotól és Lotzetől* kiinduló *modern platonizmusnak* Pauler a legkövetkezetesebb megvalósítója. Nála az igazságnak nemcsak logikai jelentősége van, hanem áthatja úgyszólván egész bölcséletét. Miként Platon a jószág eszméjét, Pauler az igazság ideáját teszi minden létezés és érték forrásává, előfeltételévé és mintaképévé. A modern bölcsélet e legnagyobb platonistája is mindenütt az igazságoknak, ez örök ideáknak fényét keresi, bár, miként Platonét, az ő szemét is olykor elkápráztatja az ideák csillogása.

Paulernek ez igazság-fogalmával szorosan összefügg a teljes *antipszichologizmus* is, mely szintén egyik jellemző vonása egész bölcséletének. Ez az irányzat, mely hadat üzen az abszolút igazságokat és értékeket tagadó szubjektivizmusnak, relativizmusnak, *Husserl* alapvető vizsgálódásai óta meglehetősen elterjedt ugyan a modern filozófiában, Pauler azonban a pszichologista, relativista szellem minden nyomát teljes következetességgel iparkodik kigyomlálni *filozófiája egész területéről*.

A filozófiai vizsgálódások számára iparkodik Pauler egy új kutatási módszert is megteremtteni, amit *redukciónak* nevez. E módszert már *Sigwart* is említi ugyan, de Pauler ebben fejezi fel a filozófiának önálló, általános kutatási módját, mely

éppúgy jellemzi a filozófiai tudományokat, mint a dedukció a matematikát vagy az indukció a tapasztalati tudományokat. E reduktív eljárás pedig abban áll, hogy valamely adottságból kiindulva keressük annak mind általánosabb logikai előfeltételeit, melynek érvényességét el kell fogadnunk, ha az adottságot igaznak, jónak, szépnek vagy reális ténynek tartjuk. Így jutunk el végül önmagukban evidens, autonóm *alapelvek*hez a logikában, *alapértékek*hez az etikában és esztétikában, *alaptények*hez a metafizikában.

Pauler legkedveltebb vizsgálódási területe a *logika*, melyet teljesen átszervezni iparkodik oly módon, hogy a hagyományos aristotelesi logika mellett egy platonikus »*tiszta*« *logikát* épít ki. Ez az új logika az örök, változatlan, abszolút igazságok rendszerének tudománya, míg a régit Pauler csupán *alkalmazott logikának*, *gondolkodástannak* tekinti. E gondolkodástan *fogalmainak*, *ítéleteinek* és *következtetéseinek* ideális megfelelői a tiszta logikában a *logizmák*, a *tételek* és *szillogizmusok*, melyeket az előbbiek csak végső fejlettségi fokon érhetnek el.

Pauler első nagy *etikai* tanulmányában (Az etikai megismerés természete, 1907) Kant hatása nyomán autonóm, abszolút etikát hirdet, mely az erkölcsöt minden pozitív vallástól független, közvetlenül felismerhető morális értékekre építi. Később etikájában is uralkodó helyet foglal el az *igazság eszméje* és ennek kultuszában látja az erkölcsiség végső alapját. »Az erkölcsiség« — mondja filozófiai főművében⁵ — »nem egyéb, mint az igazsághoz mint végső eszményhez teljesen alkalmazkodó egységes cselekvési mód, illetőleg érzület. Az igazság pedig végtelen és örökkévaló: midőn feléje törekszünk, egy soha el nem érhető, de mindig új és mindig értékes életformára törekszünk határtalanul. Ennyiben, valamint a tudomány úgy az erkölcsiség sem egyéb, mint a végtelenség és örökkévalóság felé való törekvés egy formája. Midőn erkölcsileg tökéletesedünk, az életnek oly magasabbrendű alakja felé törekszünk, mely mindjobban kiemeli a végesség és a mulandóság korlátai közül, mert felszabadít attól, hogy egészen elmerüljünk a valóság sodrában, s felemel, mert soha el nem múló eszmények szolgálatába állítja életünket. Az örökkévalóságot beleviszi a pillanatba s azt megszenteli: der Augenblick ist Ewigkeit (Goethe). Ennyiben az erkölcsi eszményektől átháttott élet a valódi, az örök élet, melynek céljait és szempontjait nem sodorja el a tűnő pillanat. Ebben áll a moralitás mélyesen felszabadító és megnyugtató hatása, melyet a valódi emberi nagyság csúcspontjain álló egyének élete oly megkapóan tükröz vissza.«⁵ E szavak mutatják legjobban azt a nemes rajongást az igazság eszméje iránt, mely Pauler egész bölcséletét, szívét, lelkét, teljes életét áthatotta.

⁵ Bevezetés a filozófiába. 3. kiad. 109. l.

Metafizikájában Aristoteles és Leibniz felfogását iparkodik egyesíteni Pauler. A létezők lényegét Leibniz *monaszaihoz* hasonló, örök, pszichomorf, lélekszerű, öntevékeny *szubstanciáknak* tartja. Ezért nincs is élettelen szubstancia, csak az élet és a tudatosság különböző fokán álló monaszok. Az élettelen, térbeli anyagvilág nem önmagában létező realitás, hanem csak jelenség, phaenomenon bene fundatum. A szubstancia, mint pszichomorf lény nem is pusztulhat el, csupán visszavonulhat a megnyilvánulás elől. Ebből magyarázza Pauler testünk formájának, a léleknek halhatatlanságát. A világfolyamat szerinte a szubstanciák öntudatlan vágyódása a végső, örök létező, felszabadító és megváltó: az *Abszolútum*, vagyis az Isten után. Élni annyi, mint bármily öntudatlanul is, de mindenek felett szeretni az Abszolútumot, mint minden érték foglatatát, vágyódni utána s tőle várni végső megváltásunkat. »Az emberi lélek ősi beállítottsága az Abszolútumhoz az Eros: mentül közelebb jut Istenhez, élete annál kevésbé töredékes, annál mélyebb, igazabb s végül is annál boldogabb, ha ez utóbbi a földi küzdelmek keretében nem is valósulhat meg. Lelkünk ez elsődleges, ősi, vágyódó s hívő magatartása az Abszolútummal szemben a vallás.«⁶ Így fejleszti Pauler az Abszolútum fogalmát az arisztotelesi első mozgatótól Sz. Agoston Isten-fogalmáig.

Pauler egy új tudományágat is teremt a filozófiai diszciplínák körében, az *ideológiát*, mely a legáltalánosabb határozmányait, mintegy az ideáját vizsgálja a dolgoknak, azok létezésétől, vagy nemlétezésétől függetlenül. Ez ideológia egyik ágában, melyet Pauler *fenomenológiának* nevez, egy sajátos leíró tudományt alapoz meg, amely lényegesen különbözik a Husserl-féle fenomenológiától.

Mindezekén kívül alig van olyan ága a filozófiának, melyet Pauler beható tanulmányozás nélkül hagyott volna. Mindenütt megnyilvánul benne az erős *rendszerező szellem*, mely nem elégzik meg az egyes problémák önálló vizsgálatával, hanem azokat egy szorosan összefüggő, egységes rendszerbe akarja összefoglalni, bár vitatható, hogy e rendszerre törekvés mindenütt előnyére vált-e filozófiájának.

Pauler irodalmi munkásságában is megnyilvánul az őt jellemző *szerénység*. Legeredetibb gondolattermékeit is iparkodik már rég felismert igazságokként feltüntetni. Bámulatos *filozófiatörténeti és irodalmi tájékozottsággal* igyekszik mind szorosabbra fűzni a kapcsolatokat saját elmélete és a régi nagy bölcselők tanítása között. Ebben élesen különbözik azoktól a bölcselőktől, kik az igazi tudományos filozófia megszületését saját munkájuk megjelenésétől keltezik.

Nagy tudományos lelkiismeretességgel kerüli a szemfényvesztő látszateredményeket, a hangzatos, megtévesztő szólamo-

⁶ Bevezetés a filozófiába. 3. kiad. 167, 175 l.

kat, a felszínes reklámmunkát. Nem arra törekszik, hogy minél előbb és minél többet közöljön, hanem évekig, sőt évtizedekig tartó alapos elmélyedés után, nendszeres, világos és tömör előadásban közöl nagy tudásából csupán annyit, amennyit igazán közlésre méltó értéknek tart.

Pauler bölcsélete valóban európai színvonalra emelte a magyar filozófiát. Érdeme azonban nem csupán ez. Sőt talán még nagyobb érdeme, hogy *megtanított bennünket a tudományos munka legmagasabb etikájára, bemutatta nekünk az igazi bölcselkedést és saját életével demonstrálta a filozófia nagy lélekformáló hatását*. És, ha idők múltán esetleg nem is nyer igazolást filozófiájának minden részlete, csorbítatlanul örök, változatlan érték marad az ő nemes egyénisége, mely a holt betűk helyett az eleven valóság átható erejével sugárzott felénk egész életén át.

Dr. Somogyi József

egyetemi m. tanár
főiskolánkon a filozófia és paedagógia
r. tanára

2. Egy-két szó a fogalmazás tanításáról

A cselekedtető oktatás elveinek megvalósítása talán egyetlen tárgy tanításában sem okozott annyi fejtörést, mint a nyelv-, főként az anyanyelv és ennek körén belül is elsősorban a fogalmazás tanításában. Eleinte — a munkaiskola elveinek félreértése és megvalósításuk túlzásainak korában — az volt a vélemény, hogy az öntevékenység elvén felépülő módszer nem vonatkozhatik olyan tantárgyakra, amelyeknek anyaga annyira elvont, mint a nyelv; ma már, miután az elvek tisztultak és megvalósításuk lehetőségei világosabban körvonalazottak, nyugodtan állíthatjuk, hogy az igazi nyelvoktatás *nem képzelhető a tanuló cselekvő közreműködése nélkül: neki magának kell a nyelv jelenségeit megfigyelni, szellemi munkájával mélyükre hatni (okok és következmények, viszonyok és hasonlóságok stb. felismerése), a nyelv szellemét átélni és legbensőbbben sajátjává tenni s végül szóban és írásban megjeleníteni, tehát a szó szoros értelmében a nyelvvél és a nyelven dolgozni, munkálkodni.*

S ha így van, keresnünk kell azokat a módszeres eljárásokat, amelyekkel ez sokkal jobban megtörténhetik, mint a régi iskolában.